

Herceg János

A művészet alkotó szabadságáról

Jugoszlávia íróinak harmadik kongresszusát szenvedélyes viták előzték meg s a kívülállónak a szemlélőnek már-már úgy tűnt, hogy a szembenálló csoportok között áthidalhatatlanok az ellentétek, hogy itt, ebben az engesztelhetetlen vitában a nyugati dekadencia hatása birkózik a szocialista realizmus képviselőivel. A lehangosabban két belgrádi irodalmi lap, a „Szvedocsansztva“ és a „Knyizsevne Novine“ között folyt a szócsata, a végén már személyes élel, sorok közé bujtatott gyanúsításokkal s a fogalmak tisztázásának, a megértésnek minden reménye nélkül. Pedig ez a vita jószándékú emberek között folyt, akiknek mai társadalmi szerepe, világnézete országunk jövőjét illetőleg föltétlenül becsületes elképzelésből eredt, akiknek politikai, sőt pártfunkciója is egyenlő szinten mozgott, az irodalom részletkérdéseiben mégis olyan ellentétek támadtak közöttük, melyek kétségessé tették politikai felfogásuk és szocialista meggyőződésük azonosságát.

A vitába végül hivatalos részről is beleszóltak, először Mitra Mitrovics, aztán Milován Gyilász, akik főleg a nyugati hatás ellen foglaltak állást, bár a szocialista realizmus képviselőinek merev álláspontjára is világosan rámutattak. Ez az állásfoglalás a Knyizsevne Novinében kapta meg a maga fix pontját, a vitákat berekesztő hivatalos hozzászólás is ott hangzott el, de mindjárt utána a lap szerkesztősége bejelentette a „Knyizsevne Novine“ megszűnését, azzal az indokolással, hogy a lap irodalmunk fejlődésében túlélte jelenlegi formáját.

Mindezek után jött a kongresszus s az ember azt hitte, hogy itt majd nemcsak az ellentétek tisztázódnak, de világosan megmutatkozik az az út is, melyen az új jugoszláv irodalomnak haladnia kell. A kongresszus napirendjén Miroszláv Krlezsa előadása szerepelt „A művészi alkotás szabadságáról“, tehát szellemi életünknek legidősebb és legizgatóbb kérdéséről. Ezt a témát ilyen előzmények után Krlezsán kívül talán nem is tárgyalhatta volna elfogulatlanabban és fölényesebben senki más. Krlezsa nem tartozott egyik táborhoz sem, távol él Belgrádtól s távol az irodalmi vitáktól is. Tekintélye, kulturáltsága, európai attitűdje mindenképpen alkalmassá tették arra, hogy ezt a nyugtalanító kérdést éppen ő vesse fel, az a Krlezsa, aki egyrészt még évtizedekkel ezelőtt vitta meg a maga vitáit, s aki azokban az időkben is ki tudta harcolni alkotó szabadságát.

A kongresszus rendezői tehát nem engedtek szabad folyást és egyéni kezdeményezést a vitában, hanem azt Krlezsa előadásával akar-

ták közös mederbe terelni. S ha van valaki, aki úgy képzelte, hogy az ilyen kongresszus megfelelő hely és alkalom az eszmei, esztétikai, politikai vagy szervezeti kérdések rendszertelen taglalására, javaslatok és indítványok elmondására a hat köztársaság különféle kérdéseinek tisztázására, egyéni panaszok és sérelmek kihordására, úgy természetesen csalódnia kellett. A kongresszus rendezői helyesen ismerték fel az egyetlen és minden íróat érintő, nyugtalanító és lényegbevágó kérdést, a művészi alkotás szabadságának igazán akut kérdését, amely nélkül az irodalomnak és művészetnek légszomjban kellene elpusztulnia. A rendezőség éppen az alkotó szabadság kérdésének felvetésével járt el valóban demokratikusan, amikor nem várta a részletkérdések rapszódikus felbukkanását, hanem erre a kapitális, minden író szempontjából elsőrendű fontosságú kérdésre irányította a figyelmet. Enélkül talán elsikkadt volna, mellékmondatok hamis zörejeiben, szubjektív fejtegetések ködképeiben merült volna fel a művészi alkotás legfőbb feltételének, a szabadság kérdésének taglalása. Mintha a rendezőség éppen a hónapokon át tartó heves és nem sok eredménnyel járt vitának akarta volna kihúzni a méregfogát Krlezsza előadásával, mintha ezt a szerteágazó, a forma és a tartalom útvesztőiben bukdácsoló, gyakran személyes és szélsőséges vádaskodásokban kimerülő, már-már unalmassá vált tollharcot elemelve megtalálta volna minden ellentét eredőjét, a szabad alkotásról formált helytelen, sokszor önkényes, sokszor mereven orthodox fel fogások megnyilatkozásaiban.

Azok az írók, akik erre a kongresszusra úgy készültek, mint valami egyesületi közgyűlésre vagy szakszervezeti megbeszélésre, amelyen majd felolvassák jelentéseiket az elért eredményekről, akik a kongresszusban csak szervezeti és nem eszmei fórumot látnak, talán idegenkedve fogadták a rendezőségnek ezt az irányító törekvését, csakhamar be kellett azonban látniuk, hogy a felvetett téma minden más kérdést hátrébe szorít s tulajdonképpen ebben van a magja, a lehetősége nemcsak irodalmunk, hanem íróink egyéni fejlődésének és kibontakozásának is.

Azok is csalódtak, akik konkrétumot vártak Krlezsától, akik úgy képzelték, hogy ennek vagy annak a tábornak ad majd igazat, s végül egyszerűen és félreérthetetlenül megszabja az irodalom további fejlődésének útját.

Krlezsza előadása azonban nem a vitákról és nem a vitatkozókról szólt. Nem egyes alkotásokról és nem is kizárólag a jugoszláv irodalomról, hanem általában a szabadság kérdéséről a művészi alkotó munkában. Előadását így kezdte:

„Négy esztendő mult el azóta, hogy hazánk megtagadta az engedelmességet a sztalinai erőszakkal szemben és megszakított minden kapcsolatot avval a szervezeti fórummal, amely a Harmadik Internacionálénak holmi informatív közlési tényezője lett. Az a körülmény, hogy az SzKP(b) központi vezetésének leveleit a Kommunista Kialtvány századik évfordulóján adták ki, s hogy a nemzetközi proletariátus kommunista szervezetei ezt az évfordulót legfőbb utasításra ilyen logikátlan és értelmetlen módon ünnepelték az SzKP(b) központi vezetősége parancsnoksága alatt, ez a nemzetközi proletármozgalom rettenetes erkölcsi és értelmi válságát bizonyítja ebben a történelmi időszakban. Kiválva abból a nemzetközi szervezetből, amelynek keretében több mint harminc esztendőn át harcoltunk és kommunista mozgalmunkat kifejlesztettük, már négy éve egyedül hajózunk tovább. A szél egyre hangosabban súvít bárkánk körül s éppen ez a drámai hajózás jellemzi helyzetünket a nagyvilágban és nálunk, ahol ilyen drámai módon folyik az élet

századok óta már. Irodalmunk tragikus viharok között született és civilizációkkal együtt egész sereg katasztrófát ért meg, civilizációknak azonban mégsem sülyedt el s éppen ezért a százados tapasztalatok alapján logikus, hogy minden oka megvan hinni zászlaja további szerencséjében. Ez a dráma bennünket ebben a pillanatban csak mint témánk tárgya érdekel, hogy megvizsgáljuk: vajjon él-e a mi irodalmunk s élő szervezetként reagál-e azokra a sorsdöntő mozzanatokra, melyek számos európai nemzedékkel együtt a mi nemzeti, állami és társadalmi, ennélfogva művészi és irodalmi létünket is feltételezik?“

Ez a bevezetés már meghatározza különleges helyzetünket a világban, nemcsak politikai és gazdasági téren, de a művészet és az irodalom dolgaiban is. Igen, egyedül hajózunk Európa viharos tengerén, óvatosan kerülgetjük a zátonyokat és sziklahegyeket, melyek hol az egyik, hol a másik oldalról merednek felénk. Nem tartozunk sem ide, sem oda: sem a nyugati kapitalista világhoz, sem a délkelet európai bürokratikus diktatúrához, egyedül hajózunk s iránytűnket a történelmi szükség és lehetőség mozgatja. És ha már politikai és gazdasági téren a magunk útját járjuk, vajjon szellemileg: irodalomban és művészetben fordulhatunk-e idegen példák felé? Mérhetjük-e a magunk alkotásait idegen mércékkel? Megrajzolhatjuk-e a mi embereink sorsát akár a nyugati világban már kialakult és sok tekintetben túlélte vagy a Szovjetunió által hivatalosan előírt módszerek szerint?

Nem, semmi esetre sem! Pedig a művészi kifejezés sajátos formáinak keresése nálunk a felszabadulás óta tart. Voltak akik riadtan kapták el a fejüket az alakuló új valóság felől s azt mondták, hogy még nincsen meg a kellő távlatunk a körülöttünk folyó élet művészi megrajzolásához, s voltak mások, akik kész formák után nyultak, lelkesedtek és lirizáltak, bágyadtan tűnődtek, megtanultak Majakovszki modorában írni, jelszavakat tördeltek türelmes verssorokba vagy egyszerűen azt mondták, hogy nem lehet írni, mert nincs meg hozzá a szükséges szabadságunk. S amíg az író így tépelődött és önmagát vagy a világot vádolta passzivitása miatt vagy amíg nyersen, minden művészi igény nélkül vetítette ki megfigyeléseit nem önmagának, hanem a követelményeknek eleget téve, addig irodalmunknak megvoltak a maga szorgalmas bábái, akik megfellebbezhetetlen biztonsággal adtak tanácsokat az alkotás mikéntjéről formában és tartalomban egyaránt.

„Irodalmunkban és művészetünkben, — mondja Krlezsa — mint a világ valamennyi más művészi életében, gyakori az idegen irodalmi modellek felhasználása. De lehet-e nekünk ma bármilyen idegen irodalmi sablont használni, ha egyszer az a mi problematikánknak egyáltalán nem felel meg? Hol kaphatnánk mi irodalmi, lírai, epikai vagy szcenikai ihletet saját problémáink feldolgozásához, (mert ebben a pillanatban csak ez érdekelhet bennünket) ha egyszer ezek a problémák a mi távlatunkból nézve semilyen más irodalomban fel nem lelhetők?“

Világos, hogy nem lehet. A l'art pour l'art, mely Krlezsa történelmi visszapillantása szerint a maga idejében forradalmat jelentett a művészetben, mivel megtagadta az egyház kiszolgálását, ma éppen olyan anakronizmus, mint a szocialista realizmus, amelyet az irodalom szovjet szakértői oly szégyenletesen kompromittáltak. Nekünk nem a büntető-törvénykönyv árnyékában megfogalmazott szocialista realizmus módszerei szerint kell írunk, hanem szocialista irodalmat adnunk az egyéni és általános alkotó szabadság teljes felhasználásával.

Nemcsak akkor adod fel szabadságodat, ha külső parancsra írsz, hanem akkor is, ha kész formák alá rendeled magad. Aki Sartre-t utánozza

vagy Hemingway-t, Camus-t vagy Faulknert épgúgy nem szabad alkotó, mint ha mondjuk Révai József vagy Zogovics utasításai szerint ír. Alkotása nem lehet adekvát értékű azzal a tartalommal, melyet a környező világból, tehát a szocialista társadalomtól merített. Feszengenie kell az idegen forma Prokrusztesz ágyában, meg kell hamisítania a tartalmat, az élmény szabadon lángoló tüzei helyett görögtüzeket kell lobbantania s ilyen minisztrális szerepben tetszelgő vagy az epigonizmus jármában nyögő írónak okvetlenül el kell távolodnia a valóságtól, a közösségi eszméktől és elefántcsonttoronyba zárkózni, lélekben, szellemben és felfogásban emigrálnia környezetéből és hazájából.

Krlezsa a művészi alkotó szabadság önkényes és önkénytelen feladásának ezt a kis népeknél oly gyakori jelenségét a történelem prizmáján át s inkább a képzőművészet fejlődéséből merített példák szerint tárgyalja. Leszögezi, hogy nem Courbet volt a forradalom festője, hanem Manet, pedig Courbet volt a communard, Manet csak citoyen volt s a kifejezésnek inkább festői, mint tartalmi formái érdekelték.

Kitől kaphatja meg tehát alkotó szabadságát a művész? Önmagától. Lehetnek felszabadító háborúk és forradalmak, karddal és fegyverrel felszabadíthatók népek és országok, a művész szabadságát, a kifejezés kötetlenségét, az alkotás eredetiségét a művésznak magának kell kivívnia.

Nagyjából ez volt Krlezsa terjedelmes előadásának lényege. Nem mondta meg, hogyan kell írni, miként alkotson a művész, mint ahogyan az alkotó művészetnek nem is lehetnek tankönyvei. Nem adott választ, hogy ebben vagy abban a vitában kinek volt igaza, mert igaza csak a szabad embernek lehet, igaza csak egy szabad közösség szabad művészeinek lehet. S nálunk megvannak a társadalmi és egyéni szabadság szocialista feltételei, megvan a szabad fejlődés lehetősége is, ha pedig az író, a művész megtalálja majd ebben a szabad társadalomban a maga független, a környezetéből és annak hagyományaiból kinőtt, a tartalomnak és eszmeiségnek egyedül megfelelő közlési és kifejezési formáját, akkor megszületett a szocialista irodalom és művészet is Jugoszláviában.

Krlezsa a jugoszláv szellemi élet fejlődéséről és feladatairól, a jugoszláv irodalomról és művészetéről beszélt és nem külön szerb, horvát, szlovén vagy makedón irodalomról, amelyek nyelvben, színben, a hagyományok tükrözésében, a tájhangulat sajátosságaiban különbözhetnek egymástól, döntő tényezőikben; a szocialista valóság feltárásában, a közös jövő építésében egységesek s fejlődési lehetőségükben egyformák.

A jugoszláv szellemi életnek egy része a vajdasági magyar irodalom is. A vajdasági magyarok történelmükben, kultúrális és népi hagyományaikban talán jobban elűtnek Jugoszlávia népeitől, mint azok külön-külön egymástól, de a magyar dolgozó törekvései ugyanazok, mint a szerb, a horvát vagy a szlovén dolgozó törekvései s ennél fogva a magyar íróra ezen a tájon ugyanazok a feladatok várnak, mint minden más jugoszláv íróra. Egy kisebb nyelvi egységnek, egy kisebb kultúrális közösségnek vagyunk írástudói, népi és társadalmi egyenjogúságunk alapján azonban az egésznek szerves alkotóelemei. A vajdasági magyar írónak is meg kell találni művészi alkotásához a szabad és független közlési formát, mert csak így érheti el népe érdeklődését s csak így biztosíthatja fennmaradását.

Erre figyelmeztetett bennünket magyarokat is a jugoszláv írók harmadik kongresszusán Miroszláv Krlezsa.